

Rauf BƏHMƏNLİ

Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
Ü.Hacıbəyli adına BMA-nın
böyük elmi işçisi
Ünvan: Ş.Bədəlbəyli küç. 98
E-mail: behmenli67@mail.ru

“XAN QIZLARI” ADLI AZƏRBAYCAN RƏQS HAVASININ ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN SAXTALAŞDIRILMASI

***Xülasə:** Məqalədə ermənilər tərəfindən “Xan qızları” adlı ikihissəli Azərbaycan xalq rəqsinin saxtalaşdırılaraq mənimsənilməsindən bəhs olunur. Burada, ilk dəfə Komitas tərəfindən mahnı kimi qələmə alındığını iddia edən ermənilərin rəqs haqqındakı bütün müddəaları və sübutları tutarlı faktlarla, arxiv sənədləri və not yazı nümunələri ilə ifşa edilmişdir. Uzun bir tarixi yol adlamış bu qədim oyun havasının digər dövlətlərdə də Azərbaycan rəqsi kimi tanınması onun hansı xalqa mənsub olduğunu təsdiqləyən vacib məsələdir. Məqalədə bu gün “Çal-oyna” xalq mahnısı kimi məşhurlaşmış rəqsin ilk dəfə “Xan qızları” adı ilə yaranması, zaman ötdükcə adının qonşu xalqların dilində “Xan gəzər”, “Xungüzər”, “Xingizər” kimi sözlərlə təhrif olunması qeyd edilir. Ermənilərin rəqsə verdikləri “Xnki tsar” adının da belə təhrif olunmuş sözlərdən biri olması, oyun havasının bilərəkdən saxtalaşdırılaraq plagiat məruz qalması təqdim edilmiş məqalənin əsas məğzidir.*

***Açar sözlər:** Azərbaycan xalq rəqsi, erməni saxtakarlığı, plagiat faktları*

Bu gün hər bir azərbaycanlı fəxr etməlidir ki, təmsil elədiyi xalqın qədim tarixi, zəngin mədəniyyəti, folkloru və musiqisi vardır. Bu saydığımız dəyərlərin heç birinə malik olmayan və hər zaman Azərbaycan xalqına qarşı düşmən mövqedə qərarlaşan ermənilər artıq iki yüz ilə yaxın müddət ərzində bizə məxsus olan adət-ənənəmizi, dilimizi, xalq musiqimizi, aşıq yaradıcılığını, muğamlarımızı, hətta professional musiqi nümunələrimizi, bəstəkarlarımızın yazdıqları əsərləri mənimsəməyə çalışmışlar.

1983-cü ildən Azərbaycan xalq rəqslərinin toplanması və tədqiqi ilə məşğul olduğumdan, eləcə də digər xalqların rəqs sənətini öyrəndiyimdən müxtəlif xalqlara məxsus rəqs mənbələrini təhlil etmişəm. Bu baxımdan qətiyyətlə deyə bilərəm ki, ermənilərin öz folklor musiqisi ilə bağlı nəşr etdirdikləri bütün not məcmuələrində çoxlu sayda Azərbaycan rəqs melodiyaları yazılmışdır (Şəkil 1).

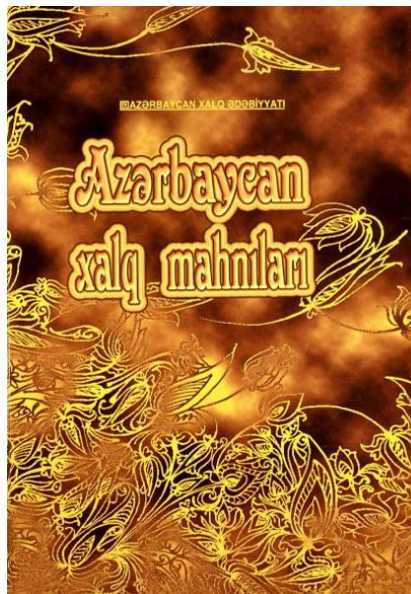
Şəkil 1. Ermənilərin müxtəlif illərdə nəşr edilmiş not məcmuələri

Belə məcmuələrdən Nikoqayos Tiqranyanın «Закавказские народные песни и танцы» (1887) və «Армянские народные танцы» (1896), Komitasın «Танцы» (1939), eləcə də «Армянские народные песни и пляски» adlı etnoqrafik məcmuəsi (1950), Eduard Baqdasaryanın tərtibatı ilə fortepiano üçün işlənmiş «Армянские танцы» (1961), Georgi Minasyanın «Школа игры на дудуке» (2004) və başqalarını göstərə bilərik.

Bu not məcmuələrində Azərbaycanın ən melodik, ən ürəyəyatımlı və tanınmış oyun havaları müxtəlif yollarla saxtalaşdırılaraq erməni musiqisi kimi təqdim olunmuşdur. Belə ki, bəzi rəqslərimizin adları erməni və rus adları ilə dəyişdirilmiş, digərləri erməni bəstəkarlarının əsərləri kimi göstərilmişdir. Bundan əlavə rəqsin musiqisini dəqiq bilmədiklərindən onun melodik məzmununa yad intonasiyalar daxil etmiş, hətta iki oxşar intonasiyalı rəqs melodiyanızı bir-birinə calamışlar. Belə plagiat faktlarını aşkar edərək erməni saxtakarlıqlarını ifşa etmək məqsədilə 2020-ci ildə “Ermənilərin saxtalaşdırdığı Azərbaycan xalq rəqsləri” adlı məcmuəmiz də nəşr edilmişdir [5].

Təqdim etdiyimiz bu məqalədə erməni plagiatına məruz qalmış daha bir Azərbaycan rəqs havası haqqında məlumat vermək istərdik. Bu oyun havasının adı “Xan qızları”dır. Əsrləri geridə qoyaraq günümüzədək gəlib çatmış bu qədim rəqs melodiyası hal-hazırda “Çal-oyna” adlı xalq mahnısı kimi tanınmaqdadır. Dediklərimizi təsdiqləyən mənbələrdən biri S.Rüstəmovun not yazısında dərs edilmiş (1956, təkrar nəşr 1967-ci il) “Azərbaycan xalq mahnıları” toplusu [3, s. 56], Qafar Namazəliyevin tərtibatı ilə 1979-cu və 1985-ci illərdə nəşr edilmiş “Azərbaycan xalq mahnı və təsnifləri” toplusu [2, s.28], digəri isə bəstəkar Siyavuş Kəriminin tərtibatı ilə 2005-ci ildə “Öndər nəşriyyatı”nda çapdan çıxmış “Azərbaycan xalq mahnıları” məcmuəsidir [4, s. 105]. (Şəkil 2)

Şəkil 2. “Xan qızları” rəqsinin “Çal-oyna” adlı xalq mahnısı kimi işıqlandırılmış not məcmuələri

İlk topluda bəstəkar Rəşid Şəfəqin musiqi tərtibatı ilə təqdim olunmuş mahnının yalnız sözləri, S.Kəriminin tərtibçisi olduğu məcmuədə isə həm not yazısı, həm də oxunan mətnin sözləri verilmişdir (Şəkil 3).

86. ÇAL, OYNA

Andante

I. Dost ba - ğın - da a - çı - lib gül - lər,
Sa - rı - lib gü - lə sa - rı bül - bül - lər.
Qız - lar dü - züb te - li - nə gül - lər,
Gü - lür - lər naz - la - na naz - la - na.

Nəqərat

Allegretto

Meh - ri - ba - nım meh - ri - ban, Dur oy - na, çal, oy - na.
Yax - şı oğ - lan, qə - şəng qız, çal, oy - na.
Gö - zəl oğ - lan, gö - zəl qız, çal, oy - na.

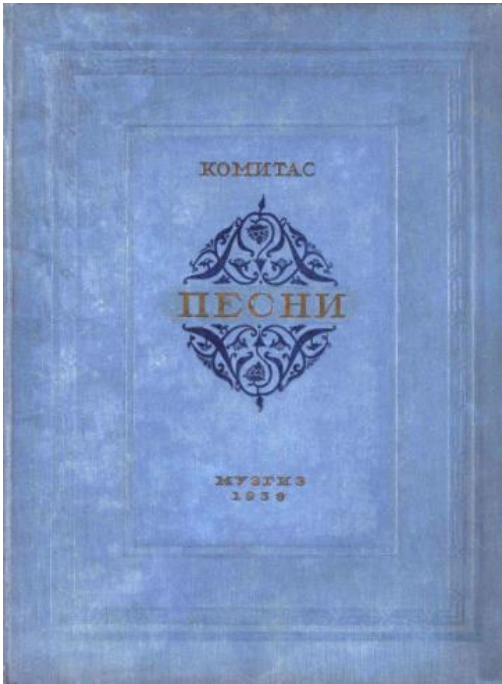
Dost bağında açılıb güllər,
Sarılib güle sarı bülbüllər.
Qızlar düzüb telinə güllər,
Gülürlər nazlana-nazlana.

Dost bağında bitər alçalar,
Ay çiçəklənər, yetər alçalar.
Toylarda qayda belədir,
Oğlan oynar, qızlar əl çalar.

N ə q ə r a t :

Mehribanım, mehriban,
Dur oyna, çal oyna.
Yaxşı oğlan, qəşəng qız, çal oyna.
Gözəl oğlan, gözəl qız, çal oyna.

Şəkil 3. S.Kəriminin tərtibçisi olduğu “Azərbaycan xalq mahnıları” məcmuəsinin I cildində öz əksini tapan “Çal, oyna” mahnısının not yazısı və şeir mətni

Əvvəla, qeyd etmək yerinə düşər ki, bu günə kimi bir çox rəqs havalarımız, melodik məzmununa müxtəlif illərdə şeir mətnləri əlavə edilməklə mahnıya çevrilmiş, zaman ötdükcə mahnı kimi şöhrət tapmış və rəqs kimi öz adını itirmişdir. Məsələn, “Dağıstan” rəqsi – “Ay Gülbətin” mahnısı kimi, “Gülgəzi” rəqsi – “Ay qız heyranın ollam” kimi, “Şuşa” rəqs melodiyası – “Nazlı yarım” mahnısı kimi, “Kəsmə” (ilk adı “Napoleon”dur) oyun havası – “Ay qız sənə mayiləm” kimi, “İnnabi” – “Mən aşiq gözlərinə”, “Pambığı” – “Gülə-gülə” adlı mahnı kimi məşhurlaşmışdır. İki hissədən ibarət “Xan qızları” rəqs melodiyası da mahnıya çevrilmiş belə məşhur havalardandır.

Rəqsin birinci hissəsi asta tempdə səslənən lirik melodiya, ikinci hissəsi isə sən xarakterli əsl rəqs musiqisinə malikdir. Bu səbəbdən də şeir mətninin əvvəli (bəndi) ağır, nəqarəti isə tez tempdə oxunur.

Bu gün ermənilər adı çəkilən oyun havasının onlara məxsus olduğunu və ilk dəfə erməni bəstəkarı Komitas (Soqomon Gevorkoviç Soqomonyan) tərəfindən nota alındığını iddia edirlər. Bu saxtakarlığı ifşa etmək üçün rəqsin etimologiyası, yaranma tarixi, ilk yazı nümunəsi, adı və s. dərindən araşdırılmalı idi.

Tədqiqat işi Komitas tərəfindən yazılan rəqsin not yazısının əldə olunması ilə başladı. Məlum oldu ki, erməni bəstəkarı oyun havasını özünün 1939-cu ildə Moskvada nəşr etdirdiyi «Песни» (“Mahnılar”) məcmuəsində, məhz mahnı kimi təqdim etmişdir [6]. Məcmuənin 19-cu səhifəsində rəqsin birinci lirik hissəsi «Алагяз» (№5) adı ilə (Şəkil 4), ikinci oynaq hissəsi isə 21-ci səhifədə «Хнки цар» (№6) adı ilə (Şəkil 5), erməni dilində şeir mətnlərilə yazılmışdır. Yəni məcmuədə bu melodiya ayrı-ayrı mahnı kimi göstərilmişdir. Müxtəlif adlarla və müstəqil mahnı kimi təqdim olunmuş bu melodiya onu bildirir ki, Komitas bu havaların bir-biri ilə əlaqəli olduğundan, başqa sözlə, rəqsin ikihissəli olduğundan xəbərsizdir.

ԱԼՇԳՅԵՅ

5.

Алагяз

Distinto. $\text{♩} = 64.$

p *delicato*

p *mf*

1. Ա - - - ր - - - զյոյ սարս - - - ան - - - զի - - - զի - - -

1. В ту - - - чак А - - - ла - - - гяз - - - сто - - - ял, - - - Вай - - -

delicato

Ա, - - - Ա, - - - Ա, - - - Ա, - - - Ա, - - - Ա, - - - Ա,

լա, - - - լա, - - - լա, - - - լա, - - - լա, - - - լա, - - - լա,

crescendo *decrescendo* *pp*

p *mf* *f*

Ար - - - րոմ Խր - - - ձիւ Բոս - - - րիւ ա: Իւ - - -

Ур - - - ром брат ко - - - ня - - - со - - - дя, Ой - - -

pp

Ճաշ, ըրի քան ի՞նչ ճաշ, ըրի քան
 ма ма Джан, ой ма ма Джан

f *risolate* *mf*

Şəkil 4. Rəqsin 1-ci hissəsi Komitasın “Mahnular” məcmuəsində “Alagöz” adlı mahnı kimi təqdim edilmişdir

ԽՆԿԻ ԾԱՐՆԻ 6. Хнки цар

Allegro. $\text{♩} = 63$

1. Մըր զը - ու - նը իրն - զի ծառ, — Գյու - լյում քան -
 իրն - զի նին - ա ըն - ըն բար, — Գյու - լյում քան -
 1. Да - дан нашв са - ду цве - тет, — Гю - люм Джан,
 Да - дан дал ду - шв - стый плод, — Гю - люм Джан,

pp *leggiero rissimo*

Əldə olunmuş not yazılarının təhlili göstərdi ki, M.İsmayılovun əlyazmasındakı melodiya ilə erməni bəstəkarı Komitasın mahnı kimi qələmə aldığı musiqi eyni məzmunla malikdir. Lakin rəqsin adları ilə bağlı müəyyən suallar yaranırdı. Belə ki, əgər rəqs ilk dəfə “Xan qızları” adı ilə yaranmışdırsa, nə üçün M.İsmayılovun əlyazmasında bu ad “Xungüzər” kimi qeyd olunmuşdur? Digər tərəfdən Komitasın nota aldığı «Хнки цар» mahnısının adı ilə “Xungüzər” adının yazılışı müxtəlif olsa da, tələffüzündə müəyyən oxşarlıq da sual doğururdu.

Bu sualların cavabını tapmaq üçün tədqiqatın coğrafi dairəsini genişləndirməyi lazım bildik. Bu istiqamətdə də yeni və mühüm tapıntılarımız oldu. Aşkar edildi ki, oyun havası təkcə Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından kənar da məşhurlaşmış, sevilmiş və bu gün də səsləndirilməkdədir. Belə ki, “Xan qızları” adı ilə yaradılan rəqs bəzi bölgələrimizdə “Xan qızı” kimi, Təbrizdə, Ərdəbildə “Xan gəzər” adı ilə, Türkiyənin Qars və İğdır bölgələrində “Xungüzər”, Özbəkistanda “Xingizər” adları ilə tanınmışdır. Bu adların müxtəlifliyi hər bir xalqın dialektində, ləhcəsində eyni sözün fərqli səslənməsi ilə əlaqədardır. Türkiyədə tanınmış rəqs tədqiqatçısı, İzmir şəhərində yaşayan etnoqoreoloq-alim, professor Gürbüz Aktaşın söylədiklərindən məlum olur ki, Qarsda və İğdırda səslənən ikihissəli “Xungüzər” adlı melodiya mahnı kimi deyil, məhz Azərbaycan xalq rəqsi kimi tanınmaqdadır.

Şəkil 7. Moskva Dövlət Radio Komitəsinin Arxivində saxlanılan, 1941-ci ildə yazılmış qrammofon disk

Bədnam qonşumuz ermənilər isə bu melodiyanı «Хнки цар» adlandıraraq bu sözün («Խնկի ըար» – *ладановое дерево*) – “buxur ağacı” mənasında işlədiyini və yalnız ermənilərə aid olduğunu bəyan edirlər. Lakin araşdırmamızın son mərhələsi onların bu mülahizəsini də tamamilə alt-üst etdi. Belə ki, Moskva Dövlət Radio Komitəsinin Arxivində saxlanılan, Moskvanın səsyazma müəssisəsində istehsal olunmuş qrammofon disklərinin birində rəqsin səsləndirildiyi melodiyanı tapmağa nail olduq. 1941-ci ildə diskə yazılan rəqsin ikihissəli melodiyası yalnız tar alətində səsləndirilir. Onu ifa edən musiqiçi də erməni Semyon Kasparovdur. Lakin bu diskin əsas özəlliyi ondadır ki, səslənən melodiya

“Хнги-царь” adlı Azərbaycan rəqsi kimi təqdim olunmuşdur. Bu təqdimat diskin üzərindəki yazılarda da aydın şəkildə öz əksini tapmışdır (Şəkil 7). Qeyd etməliyə ki, diski aşağıdakı internet səhifəsində dinləmək mümkündür [**хнги цар, народный танец - russian-records.com**].

Təkcə bu faktın özü bir daha təsdiqləyir ki, adı çəkilən melodiya Azərbaycan xalq rəqsidir və onun erməni musiqisi olduğu yalandır. Hər hansı bir rəqs öyrənilib ifa etməklə, onun adını dəyişib özünü küləşdirməklə erməni folklor musiqisi yaratmaq mümkün deyil. Çünki hər bir melodiya onu yaradan xalqın tarixini, adət-ənənəsini, məişətini, eləcə də daxili aləmini, dünyagörüşünü, estetik zövqünü, ümumiyyətlə mənəviyyatını və simasını göstərir.

ƏDƏBİYYAT:

1. АМЕА Мемарlıқ və Ынчәсәнәт Ынститутунун Архиви., 1а-96; qovluq 30.
2. Azərbaycan xalq mahnı və təsnifləri. Tərtib edəni: Qafar Namazəliyev. B.: İşıq, 1985, 196 s.
3. Azərbaycan xalq mahnıları. Not yazısı Səid Rüstəmovundur. B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1967, s.120
4. Azərbaycan xalq mahnıları. I cild. Tərtib edəni: Siyavuş Kərimi. B.: Öndər, 2005, 168 s.
5. Bəhmənlі R.B. Ermənilərin saxtalaşdırdığı Azərbaycan xalq rəqləri. B.: Elm və təhsil, 2020, 88 s.
6. Комитас. Песни., для голоса с фортепиано., редакция Х.В.Торджяна. Москва, Музгиз, 1936, 92 с.
7. Russian-records.com. Мир русской грамзаписи. *Хнги цар, народый танец* (аранж. Семён Каспаров) ГРК-К-135 1941, Москва. URL:https://russian-records.com/search.php?search_keywords=%D5%ED%EA%E8&l=russian

Рауф Бехменли

Доктор философии по искусствоведению,
Старший научный сотрудник БМА им. Г.Гаджибейли

АРМЯНСКАЯ ФАЛЬСИФИКАЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДНОГО ТАНЦА «ХАН ГЫЗЛАРЫ»

Резюме: В статье рассматривается факт фальсификации армянскими музыкантами двухчастного азербайджанского народного танца «Хан гызлары». Автор на основе убедительных архивных документов и нотных записей разоблачает все свидетельства, утверждающие, что данный танец является песней, написанной армянским композитором Комитасом. Тот факт, что эта древняя танцевальная мелодия признана в разных странах именно как азербайджанский танец, также подтверждает ее национальную принадлежность. В статье отмечается, что танец, широко известный в Азербайджане как народная песня «Чал-ойна», был создан под названием «Хан гызлары», а со временем его название было

искажено на языке соседних народов такими словами, как «Хан гезер», «Хунгюзар», «Хингизар». Суть в том, что армянское название «Хнки цар» является одним из таких искаженных вариантов и происхождение танца намеренно сфальсифицировано, а музыка танца подверглась плагиату.

Ключевые слова: Азербайджанский народный танец «Хан гызлары», армянская фальсификация, факты плагиата

Rauf Bahmenli

Ph.D in Art,

Senior Researcher BMA im. G. Hajibeyli

ARMENIAN FALSIFICATION OF THE AZERBAIJANI FOLK DANCE "KHAN GYZLARY"

Summary: *The article examines the fact of falsification of the two-part Azerbaijani folk dance "Khan Gyzlary". All the testimonies of the dance melody, which claiming that it was first written by Komitas as a song, have been denounced with convincing facts, archival documents and musical scores. The fact that this ancient dance melody, which has a long history, is recognized as Azerbaijani dance by other peoples, is also confirming its national attribution. The article notes that the originally this dance, widely known as the folk song "Chal-oyuna", was first created under the name "Khan gyzlary", and over time its name was distorted in the languages of neighboring peoples with words such as "Khan gezer", "Khunguzar", "Khingizar". The essence of the article is that the name of the dance given by the Armenians "Khunki Tsar" is one of such distorted words, and the dance was deliberately falsified and plagiarized.*

Keywords: Azerbaijani folk dance, Armenian falsification, facts of plagiarism

Rəyçilər: sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Malik Quliyev
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nuridə İsmayilzadə